

УДК 159.9[351.743:331.108.37]

Кондратова А. В., викладач кафедри загальної та прикладної психології і педагогіки навчально – наукового інституту права, економіки та соціології ХНУВС

АНАЛІТИЧНИЙ ПОГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ПРАВООХОРОНЦІВ

У даній статті проведений теоретичний аналіз з проблеми професійного самовизначення особи, проаналізовані основні підходи вивчення психологічних особливостей і структурних компонентів професійного самовизначення правоохоронителів в роботах зарубіжних і вітчизняних учених.

Ключові слова: професійне самовизначення, особа, професійна діяльність, професійна підготовка, мотивація, правоохоронителі, адаптація, професіоналізм.

В данной статье проведён теоретический анализ по проблеме профессионального самоопределения личности, проанализированы основные подходы изучения психологических особенностей и структурных компонентов профессионального самоопределения правоохоронителей в работах зарубежных и отечественных ученых.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение, личность, профессиональная деятельность, профессиональная подготовка, мотивация, правоохоронители, адаптация, профессионализм.

Постановка проблеми. В процесі боротьби правоохоронних органів зі злочинністю дуже актуальною стає проблема професійного самовизначення правоохоронців, тому що робота працівників ОВС повинна виконуватися ефективно, згідно з професійними вимогами та підготовкою. Правоохоронці повинні бути готові до виконання своїх професійних обов'язків, але якщо міліціонер не може в повному обсязі професійно визначитися, тоді й результат його роботи буде на низькому рівні.

Мета статті: провести теоретичний аналіз стосовно проблеми професійного самовизначення правоохоронців у працях вітчизняних та зарубіжних вчених, проаналізувати основні підходи вивчення психологічних особливостей та структурних компонентів професійного самовизначення правоохоронців.

Проблема професійного самовизначення у психології розглядається з різних теоретико-концептуальних позицій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Методологічною основою вивчення проблеми професійного самовизначення є роботи А. М. Леонтьєва, 1972, 1977; С. Л. Рубінштейна, 1945, 1973, 1989; Б. Г. Ананьєва, 1967, 1968, 1977, які присвячені особистості як суб'єкту діяльності; психосемантичний підхід (Е. Ю. Артемьєвої, 1999; В. Ф. Петренко, 1988; А. Г. Шмельова, 1893; Ch. Osgood, 1976) та концепція суб'єктивної професіоналізації (Н. С. Глуханюка, 2000).

У зарубіжній психології процес професійного самовизначення особистості представлений як оптимальна відповідність індивідуальних якостей

особистості до однієї певної професії, де в основі лежить свідомий і раціональний пошук максимальної відповідності системі «людина-професія» (Ф. Парсон); з точки зору теорії рішень, як системи орієнтувань в різних професійних альтернативах та прийнятті рішення з проблеми вибору професії (Х. Томз, Г. Рис); з позиції варіантів професійного шляху при зіткненні власних уподобань індивіда з професійними альтернативами, що приводять до створення картини перспектив професійного розвитку та «образу — Я» (Д. Тідельман, О. Хара та ін.); з позиції визначення особистісного психотипу індивіда, його інтелектуальної сфери та самооцінки при виборі професії, який обумовлений зовнішніми і внутрішніми умовами (Д. Холланд); з позиції теорії «саморозуміння», в якій особливу увагу приділено професійному дозріванню і розвитку (Д. Сьюпер), виходячи з якої кожна людина з її індивідуальними особливостями підходить не тільки до однієї, а до ряду професій. Головним у професійному розвитку людини багато авторів визначають розвиток Я-концепції як процес формування самосвідомості, саморозуміння, самовідношення (Д. Сьюпер, Д. Тідельман, О. Хара та ін.).

У вітчизняній психології проблема професійного самовизначення розглядається: в процесі соціалізації (І. С. Кон, А. В. Мудрик, В. М. Шубкін та ін.); в становленні та розширенні професійних намірів (С. Н. Ігонікова, В. Т. Лісовський); в професійній спрямованості особистості (М. М. Захаров, В. Ф. Сахаров, Н. М. Чистяков); в процесі становлення професійної самосвідомості (Є. О. Клімов, З. Ф. Зеер та ін.); в професійному виборі і професійному розвитку особистості (Т. Т. Власова, І. А. Сазонов, А. А. Деркач та ін.); в особливостях саморозвитку, самовдосконалення та самореалізації особистості в обраній професії (Н. Ф. Гейжан, О. А. Зимовіна, Є. О. Клімов, М. М. Пряжников та ін.); з позиції вдосконалення професійної майстерності, розвитку необхідних професійно-значущих якостей особистості (Л. М. Мітіна, Л. І. Новікова, А. К. Асмолов, К. А. Абульханова-Славська та ін.); з позиції динамічності (постійно змінюваного) і по-новому мотивованого, завжди активного процесу самовизначення (Н. Е. Касаткіна, Є. Л. Руднева); як усвідомлене позитивне ставлення особистості до сфери професійної діяльності (І. Я. Загорець, М. М. Захаров, В. С. Симоненко); як професійна спрямованість, що включає інтереси, схильності, здібності, мотиви, знання, вміння та можливості (С. Н. Чистякова, М. Л. Кондоріна та ін.).

Виклад основного матеріалу. Професійне самовизначення — це визначення людиною себе щодо вироблених у суспільстві (і прийнятих даною людиною) критеріїв професіоналізму. Професійне самовизначення починається з вибору професії, але й не закінчується на цьому, тому що людина протягом життя зіштовхується з безперервною серією професіональних виборів (у ході професійного навчання, при спеціалізації, при визначенні шляхів підвищення кваліфікації, при втраті працездатності або роботи). Шлях до професійного самовизначення йде через навчання та виховання дитини в

школі та в родині, яке здійснюється в напрямку психологічної допомоги особистості у виборі майбутньої професії. Дуже важливо, коли обрана професія приносить задоволення людині та користь суспільству. Професійне самовизначення триває протягом всього життя: людина обирає професію, проходячи стадії фантазії, проб, виборів, їх реалізації, потім виконує професійні обов'язки, пізніше міняє часом саму професію або спеціальність. Професійний розвиток людини – це безперервний ланцюг професійних виборів. На кожному етапі на ці вибори можуть впливати профорієнтаційні фактори, що виходять як від соціального середовища, так і від самої людини. Динаміка професійного самовизначення полягає в зміні становлення до себе й у зміні критеріїв цього відношення. Часто в ході росту професіоналізму у людини виростають вимоги до себе, змінюються критерії оцінки, наприклад, юнак після закінчення вузу вважає себе майже професіоналом, а через декілька років роботи починає в цьому сумніватися, що стає стимулом його подальшого самовдосконалення. Іноді, навпаки, не домігшись реального професійного успіху, вимоги до себе, маскуючи відсутність успіхів своїм небажанням (я цього не домігся, але я цього й не хотів).

Протягом всього професійного життя людини відбувається продовження, поглиблення, уточнення професійного самовизначення, це виражається в тім, що розширюється образ професіонала, коректується в ході самоаналізу прийняття себе як професіонала, переглядається відношення до професії й себе в ній.

Процес становлення спеціаліста залежить не тільки від того, що людина може робити в межах конкретної професії, тобто від ступеня сформованості її знань, професійних здібностей та досвіду, але й від того, що вона бажає та повинна робити. Тому важливе значення в професійному самовизначенні є сфера інтересів, обов'язків, планів та намірів, які визначаються широким комплексом соціальних, економічних, організаційних факторів, але одночасно мають при цьому власну внутрішню активність.

Відомо, що здібності та досвід людини є стійкими психічними утвореннями, їх розвиток та вдосконалення вимагає значних зусиль, витрат часу. Але використання здібностей та досвіду суттєво залежить від мотивації професійної активності. Усвідомленість вибору професії, процесу навчання та самої діяльності пов'язана з тим, якого особистісного сенсу набувають для людини професійні цілі, вимоги етичного та професійного характеру, зміст діяльності. Сам процес становлення особистості як спеціаліста залежить від професійної мотивації.

На сьогоднішній день разом з підвищенням загальноосвітнього рівня правоохоронців виріс рівень соціальних вимог до виконання професійних обов'язків, що сприяє не найкращому соціально-психологічному клімату в колективі. В правоохоронних органах сьогодні відмічається велика плинність кадрів, у провідних службах зменшується кількість досвідчених та

кваліфікованих працівників, більшість складає молодь зі стажем роботи 3 – 5 років. Незважаючи на те, що останнім часом відбір кадрів до служби в ОВС став більш ретельним та відповідальним за допомогою психофізіологічних лабораторій, число порушень законності і дисципліни правоохоронцями не зменшується. Необхідно звернути увагу на якісний аспект комплектування кадрів до роботи в ОВС, формування нового типу спеціаліста, який би відрізнявся професійно важливими характеристиками, стійкою професійною мотивацією, адекватною вимогам професії та соціальним умовам.

А. Н. Роша стверджував про те, що недостатня ефективність діяльності працівника ОВС залежить як від різноманітних об'єктивних факторів (організаційних, соціально-психологічних та ін.), так і від суб'єктивних: стійкої мотивації до обраної професії та наявності комплексу здібностей до неї. Тільки сполучення цих двох взаємопов'язаних факторів забезпечує успішну професійну діяльність.

Визначення професійних мотивів, врахування їх динаміки в процесі оволодіння професією, цілеспрямоване формування в ході навчально-виховної роботи дозволяє:

1. Підвищити ефективність професійної підготовки та навчання, що є особливо важливим у зв'язку з постійним збільшенням обсягу необхідних знань та для скорішого включення курсантів в професійну діяльність;

2. Забезпечити самостійне засвоєння знань як протягом навчання в навчальному закладі, так і після закінчення його;

3. Забезпечити більш ефективне становлення спеціаліста, організатора або керівника.

Крім того, визначення професійної мотивації дозволяє правильно намітити шляхи її формування та зміцнення в процесі навчання у вузі, а також в процесі адаптації випускника до робочого місця [8, с.30].

М. Г. Гінзбург акцентує увагу на тому, що саме в період усвідомлення людиною себе як суб'єкта активності відбувається як особистісне самовизначення, так і професійне, яке певною мірою детерміноване вимогами суспільства. Професійне самовизначення детермінується внутрішньою логікою психічного розвитку особистості і пов'язане з потребою у самореалізації, яка гостро виражена у юнацькому віці. Професійне самовизначення входить до системи уявлень особистості щодо перспектив, пов'язаних з майбутньою професією. У юнацькому віці вперше усвідомлюється акт реалізації життєвого спрямування у майбутнє [3].

М. С. Пряжников, вивчаючи зв'язки особистісного самовизначення, професійного вибору та професійної самореалізації особистості з іншими сферами життя, робить висновок, що характер і зміст професійної діяльності людини обумовлені її цілісним ставленням до світу. Сутність професійного самовизначення полягає у самостійному і свідомому знаходженні сенсу виконуючої роботи і всієї життєдіяльності людини в конкретній соціальній ситуації [7].

В свою чергу, досліджуючи професійне самовизначення як одну із сфер реалізації життєвої перспективи особистості, К. А. Альбуханова – Славська вважає, що особливе значення має спосіб включення особистості у професію, спосіб її самовизначення в професії і характер самовираження у професійній діяльності. Ці показники окреслюють певний тип ідентифікації особистості у професії, яких вона виділяє п'ять [1]. Перший тип передбачає вибір людиною такої діяльності, яка найбільше відповідає певним характеристикам особистості і передбачає постійні повторювання і відтворювання трудових операцій і типових ситуацій. Другий тип ідентифікації зумовлений пошуком людиною можливостей просування у професії до вищих ступенів майстерності, якісних змін у трудовій позиції, що пов'язані з розвитком самої професії. Третій тип ідентифікації спрямований на пошук можливостей для власного розвитку у професійній діяльності, оскільки просування у професії відбувається на основі разгортання, розвитку і удосконалення якостей і здібностей самої людини. Основою для четвертого типу професійної ідентифікації є здатність особистості до творчої активності у сфері професійної діяльності. П'ятий тип виступає як додатковий мотив, який містить в собі орієнтацію людини на підвищення свого матеріального добробуту. Тип ідентифікації особистості залежить від сенсу, який вкладається нею у професійну діяльність. У першому випадку труд сприймається як цікаве життєве заняття, у другому – як засіб професійного просування, у третьому – як засіб розвитку власних здібностей, в четвертому – як форма самореалізації та творчості. Преважний тип професійної ідентифікації відбиває головні характеристики життєвої перспективи особистості і підпорядкований глибинним психологічним процесам та опосередкований індивідуальним рисам особистості.

В процесі профорієнтації найбільша увага повинна приділятися суб'єктивним факторам, тобто життєвій орієнтації і меті людини, її уявленням про майбутнє; рівень психічного розвитку і емоційні особливості відіграють дуже важливу роль у професійному самовизначенні. Треба формувати професійне спрямування особистості у відповідності до вимог і потреб суспільства. Саме перед психологом стає завдання «формувати у школяра готовність працювати через виховання позитивного ставлення до праці», особливо це стосується професійної орієнтації майбутніх працівників ОВС.

В. А. Шавір стверджував про те, що виховне завдання профорієнтації полягає у тому, щоб сприяти правильному розв'язанню суперечностей, джерелом яких є потреба у вирішенні проблеми професійного самовизначення [10].

Ідея «керування процесами професійного самовизначення» відображається в роботах Є. О. Климова [5]. Необхідність керувати процесами професійного самовизначення обґрунтовується об'єктивним розходженням між існуючою потребою суспільства і особистими професійними планами, а сам процес керування полягає у корекції і перебудові особистого професійного плану людини.

Професійна активність людини спрямована на пошук свого місця у сфері професій та виражається саме у виборі професії, що є особливо важливим для працівника ОВС.

Важливе значення в професійному самовизначенні має професійна підготовка правоохоронців, яка пов'язана, насамперед, зі вступом до навчальних закладів системи МВС. Соціальна ситуація характеризується прийняттям та освоєнням нової соціальної ролі курсанта та новими міжособистісними відносинами в колективі. В навчальному закладі головним стає професійно – пізнавальна діяльність, спрямована на отримання певних знань, необхідних для подальшої професійної діяльності.

Після закінчення навчального закладу соціальна ситуація особистості змінюється, настає стадія професійної адаптації. З точки зору П. С. Кузнецова, адаптація – це процес встановлення відповідностей між рівнем актуальних проблем особистості і рівнем їх задоволення [6]. Людина починає виконувати професійні обов'язки, входить у нову систему взаємовідносин, освоює іншу соціальну роль, нові соціально – економічні умови. В стадії професійної адаптації головною формою діяльності стає професійна, яка носить нормативно репродуктивний характер та спрямована на набуття професійного досвіду. Треба зазначити те, що процес адаптації відбувається на різних етапах психічної організації особистості і включається тоді, коли людина потрапляє у нові для себе умови, опиняється у незвичних обставинах. Дуже важливо визначити, що мова в даному випадку йде про зміну особистості правоохоронця. Процес адаптації може призвести до повної деформації особистості або до знаходження людиною свого місця в системі суспільних відносин. Ці два процеси можуть відбуватися в житті кожної людини, але особистість лише сама може визначити процес своєї адаптації як встановлення гармонійності та узгодженості між собою та середовищем, або як процес деформації, тобто деградації – спрощення поверхового або внутрішнього пристосування. Процес встановлення гармонійності та узгодженості між собою та середовищем, як правило, супроводжується відчуттям реалізації себе, змістовності свого життя і своєї діяльності, а процес деформації супроводжується відчуттям внутрішньої порожнечі, втрати себе, розчаруванням. Загальною характеристикою усіх процесів професійної адаптації є спрямована активність особистості, яка веде до змін якостей особистості та засобів функціонування. Зміни, які відбуваються в результаті професійної адаптації, є узгодженими, смисловими, ціннісними спрямуваннями особистості та сприяють зростанню ефективності життєдіяльності і досягненню вищого рівня гармонійності взаємодії людини з життєвими обставинами, тобто узгоджуються ціннісно – смислова сфера, система потреб, здібностей, будуються плани саморозвитку.

П. С. Кузнецов виділяє три аспекти професійної адаптації:

1. Конкретизаційно – ситуативний аспект виявляє себе як набуття особистісно – ціннісним змістом конкретної форми – оформлення реалізаційної спрямованості особистості у відповідну професійну спрямованість та сферу діяльності.

2. Соціально – ціннісний аспект адаптації характеризується усвідомленням і узгодженням цілей, цінностей та уявлень особистості про цілі, цінності, притаманні певному професійному колективу, тобто працівникам ОВС, тому що вони визначають завдання, які виконуються працівниками ОВС в соціально – економічній системі.

3. Операційно – інструментальний аспект адаптації включається на етапі професійного становлення особистості, акцент робиться на пристосування особистості до певних умов своєї праці і навчання, на професійну спеціалізацію, формування індивідуального стилю діяльності, встановлення міжособистісних відносин в колективі [6].

Саме в період операційно – інструментальної адаптації наступає первинна професіоналізація. Професійна діяльність стабілізується та приводить до найбільшого проникнення працівника ОВС в професійне суспільство, де вже формується нова система відносин. Професійна діяльність характеризується виконанням професійних обов'язків у межах дозволеного чинним законодавством.

Також важливим у професійному самовизначенні правоохоронців є подальше підвищення кваліфікаційного рівня, індивідуалізація виконання професійних обов'язків, набуття певної професійної позиції, висока результативність та ефективність службової діяльності. Підвищення кваліфікаційного рівня стимулює формування професіоналізму. Перетворення працівника ОВС у професіонала може відбуватися декілька років, а може й не відбуватися, якщо правоохоронець за своїми особистими якостями та здібностями не здатний стати професіоналом у своїй справі.

Досягнення високого ступеня професіоналізму називається професійною майстерністю, яка характеризується високою творчою та соціальною активністю, продуктивним рівнем виконання професійних обов'язків, здатністю до самовиховання, до постійного навчання. Майстерність змінює характер професійної діяльності, тобто значно підвищує її активність, яка виражається в пошуках нових, більш ефективних методів виконання професійних обов'язків, у бажанні постійно самовдосконалюватись, не зупинятись на досягнутому. Професійної майстерності досягає лише частина правоохоронців, яка має творчий потенціал та постійну необхідність у самореалізації. Досягнення вершин професіоналізму свідчить про те, що особистість повністю професійно самовизначилася.

Отже, шлях до професійного самовизначення особистості правоохоронця сповнений багатьма факторами, видами, напрямками освітньо – виховного впливу сім'ї, школи, вищого навчального закладу, правоохоронних ор-

ганів. Сучасний стан підготовки висококваліфікованих спеціалістів ОВС засвідчує, що вимоги до підготовки працівників міліції якісно змінюються: вищі навчальні заклади покликані не тільки дати визначений об'єм знань майбутньому працівнику ОВС, але й навчити його мислити творчо, нестандартно, приймати швидкі та правильні рішення часом у складних, екстремальних ситуаціях, наполегливо долати труднощі та тимчасові невдачі у службовій діяльності. У зв'язку з цим необхідно найбільш ретельно підходити у процесі навчання до проблеми професійного самовизначення правоохоронців, тому що правильне самовизначення особистості є основою розвитку професіоналізму, яке призводить в подальшій професійній діяльності до професійної майстерності.

Висновки. Узагальнюючи проведений теоретичний аналіз з проблеми професійного становлення особистості, можна виділити основні моменти цього процесу:

1. Професійне самовизначення – це вибіркоче ставлення індивіда до світу професій в цілому і до конкретної обраної професії.

2. Ядром професійного самовизначення є усвідомлений вибір професії з урахуванням своїх особливостей і можливостей, а також вимог професійної діяльності.

3. Професійне самовизначення здійснюється протягом усього професійного життя: людина постійно аналізує, переосмислює своє професійне буття і самостверджується.

4. Актуалізація професійного самовизначення особистості ініціюється різного роду подіями, такими, як закінчення загальноосвітньої школи, професійного навчального закладу, зміна місця проживання та ін..

5. Професійне самовизначення є важливою характеристикою соціально — психологічної зрілості особистості, її потреби в самореалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова – Славская К. А. Жизненные перспективы личности и образ жизни / К. А. Абульханова–Славская. – М.: Наука, 1987. – 144 с.

2. Балабанова Л. М. Суб'єктивна категоризація процесу професійного становлення особистості в системі силових структур / Л. М. Балабанова // Право і безпека. – 2004. – № 3. – С. 7–9.

3. Гинзбург М. Г. Жизненные планы как проявление личностного самоопределения старшеклассников / М. Г. Гинзбург // Психологические условия формирования социальной ответственности школьников. – М.: Изд-во АПН СССР, 1987. – С. 18–24.

4. Денисова О. С. Сучасні підходи до поняття та структури правової свідомості / О. С. Денисова // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України. – 2001.– № 4. – С. 16–23.

5. Климов Е. А. Развивающийся человек в мире профессий / Е. А. Климов. – Обнинск, 1993. – 275 с.
6. Кузнецов П. С. Концепция социальной адаптации / П. С. Кузнецов. – Саратов: Изд-во Сарат. гос. ун-та, 2000. – 260 с.
7. Пряжников М. С. Профессиональное и личное самоопределение / М. С. Пряжников. – Москва – Воронеж: Изд-во ин-та практ. псих., 1996. – 256 с.
8. Роша А. Н. Профессиональная ориентация и профессиональный отбор в ОВД: [учебное пособие] / А. Н. Роша. – М.: Академия МВД СССР, 1989. – 210 с.
9. Сафин В. Ф. Психология самоопределения личности / В. Ф. Сафин. – Свердловск: Изд-во Свердл. пед. ин-та, 1986. – 228 с.
10. Шавир П. К. Психология профессионального самоопределения в ранней юности / П. К. Шавир. – М.: Педагогика, 1981. – 246 с.

УДК 159.922:351.746.1 (477)

Костенко М. Л., начальник відділу СБУ

ПСИХОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ СИТУАТИВНОЇ ДЕЗИНФОРМАЦІЇ І ПСИХОЛОГІЧНІ СПОСОБИ ЇЇ ВЕРИФІКАЦІЇ У ПРОФЕСІЙНОМУ СПІЛКУВАННІ СПІВРОБІТНИКА ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Стаття знайомить з психологічними характеристиками ситуативної дезінформації, яка може мати місце в процесі професійного спілкування співробітника правоохоронних органів, а також із запропонованими автором психологічними способами її верифікації.

Ключові слова: дезінформація, верифікація, професійне спілкування.

Статья знакомит с психологическими характеристиками ситуативной дезинформации, которая может иметь место в процессе профессионального общения сотрудника правоохранительных органов, а также с предложенными автором психологическими способами ее верификации.

Ключевые слова: дезинформация, верификация, профессиональное общение.

Постановка проблеми. У диференціальній психології основним принципом вважається принцип розрізнення особистісних і ситуативних якостей. Теоретичний аналіз літератури дозволив висунути гіпотезу про те, що нещирість також має ситуативні та особистісні компоненти якостей. В останньому випадку це проявляється у таких рисах характеру як лицемірство, схильність до брехні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. При тестових випробуваннях частіше проявляється ситуативна нещирість: залежно від мотивів людина може поводитися і відповідати на питання по-різному, і це може бути пов'язано не стільки з її особистісними рисами – схильністю до брехні, а із цілями самопрезентації у даній ситуації. Тому для більш чіткої диференціації